

شماره مردم‌شناسی

معیار و پیام

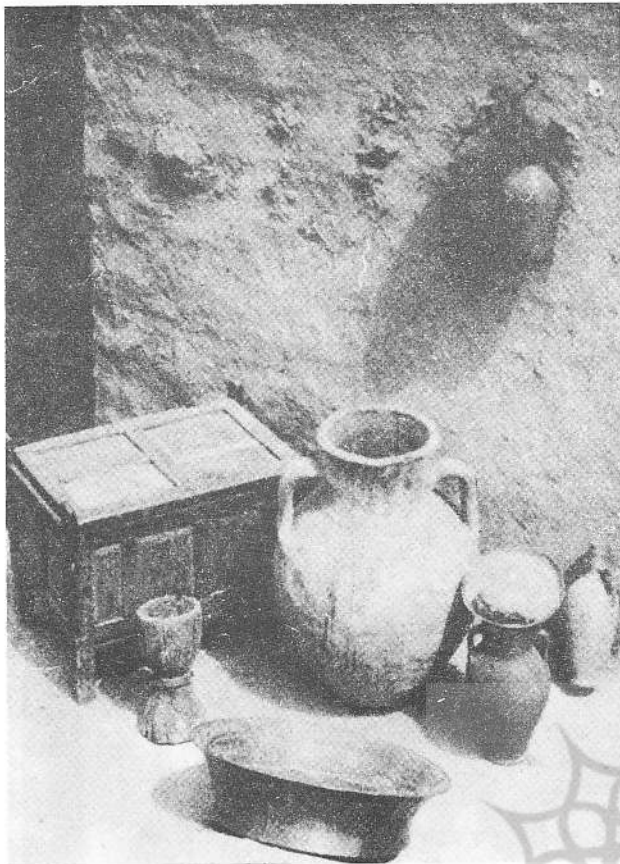
محمد میر شکرانی

موزه‌های مردم‌شناسی و اشیای محفوظ در آنها، علیرغم اهمیت و جاذبه‌ای که در میان موزه‌ها دارند، در نوشته‌های متخصصان فن یا مهجور افتاده‌اند یا در حاشیه قرار گرفته‌اند و شماره‌های پیشین مجله موزه‌ها شاهد این مدعا است که کمتر مقاله‌ای را در چنین زمینه‌ای دریافت و عرضه کرده‌ایم. حال آنکه هنرمندان، هنرشناسان و باستان‌شناسان، در زمینه موزه‌های دیگر و اشیای درونشان، مقالات باارزشی نوشته و می‌نویسند که نه تنها در مجله موزه‌ها بلکه در بسیاری از نشریات دیگر چاپ می‌شود. در زمینه موزه‌های مردم‌شناسی و آنچه در چنین موزه‌هایی ارائه می‌شود باید از مردم‌شناسان و کسانی که سالها در این زمینه به قول قدما دود چراغ خورده‌اند یا رنج سفرهای دور و دراز تحقیق را بر خود هموار کرده‌اند یاری جست؛ و همه این کسان در دسترس نیستند، اگر چه می‌دانیم که همه با هم نگاهبانان فرهنگ مردم این دیارند و جا دارد که از همه آنان مخصوصاً آنان که دستمان به دامانشان نمی‌رسد در همین مختصر دعوت کنیم تا نتایج پژوهشهای مرتبط با موزه‌های مردم‌شناسی خود را - چرا که موزه‌ها مجله‌ای تخصصی است - از ما دریغ نکنند و بگذارند متاع فرهنگی ناچیز ما غنی و پر بار شود.

با این حال می‌بایست چنین فصلی را اگر چه منقطع هم باشد، می‌گشودیم و جرقه آن در روز جهانی موزه سال پیش زده شد.

در روز جهانی موزه سال پیش، به همت حوزه مدیریت موزه‌ها و نمایشگاههای سازمان میراث فرهنگی کشور، سمیناری دو روزه برای شناخت و شناساندن موزه‌ها و آنچه بد آنها مربوط می‌شد، در تالار موزه ملی ایران برگزار شد و پژوهندگان و استادانی در آن سخن راندند. عنوان یکی از مباحث مطرح شده شیء مردم‌شناسی بود که بی ارتباط با مثنی مجله نمی‌توانست باشد از آنجا که بخش برگزار کننده سمینار قصد داشت و دارد که مجموعه این سخنرانیها را به صورت مجموعه‌ای به چاپ برساند، امکان چاپ برخی از این سخنرانیها برای ما نبود. از این رو از همکارمان آقای محمد میرشکرایی تقاضا کردیم که طی سلسله مقالاتی به شناساندن اشیای مربوط به مردم‌شناسی و موزه‌های مردم‌شناسی پردازند، که هر بار علاوه بر معرفی یک یا چند شیء مجموع پژوهشهای مردم‌شناسی مربوط به آن شیء را هم در برگیرد. و ایشان پس از اجابت این خواست مقدمه‌ای بر آنچه از این پس به صورت پیوسته یا ناپیوسته در اختیار ما خواهند گذاشت نوشتند که در زیر می‌خوانید. این مقدمه ناگزیر خلاصه‌ای از سخنرانی آن روز ایشان را در بر دارد که امیدواریم همه آن را در مجموعه‌ای که مدیریت موزه‌ها و نمایشگاهها منتشر خواهد کرد، بخوانیم.

بداغی

همهٔ اینها وسایل زندگی و اشیای مردم‌شناسی‌اند. نشانه‌های اجدادشان از دل خاک بیرون می‌آید، خودشان هنوز در زندگی به کار می‌آیند، و برادرانشان در موزه‌های مردم‌شناسی نشسته‌اند.

داده‌اند و به عبارت بهتر قلمروهای موضوعی، مکانی و زمانی متفاوت برای آن قائل شده‌اند، که بحث آن فرصتی دیگر را می‌طلبد و در حوصلهٔ این گفتار نیست. و این نه خاص مردم‌شناسی است، بلکه در اغلب علوم انسانی، چنین تعدد آرابی وجود دارد، که شاید بیشتر ناشی از پیچیدگی موضوع این دانشها، یعنی «انسان» باشد.

اما قلمروهای موضوعی، مکانی و زمانی مردم‌شناسی:
قلمرو موضوعی

انسان فرهنگ را می‌سازد، و مردم‌شناسی، انسان را از منظر فرهنگ می‌نگرد. مردم‌شناسی رابطهٔ انسان را با

در میان گیاهان کرانه‌های کویر ایران، گیاهی زندگی می‌کند، که همچون بسیاری از گیاهان دیگر کویری، ریشه‌اش از لایه‌های شور و تفتیدهٔ خاک می‌گذرد، و از لایه‌های نمناک زیرین زمین، آب زندگی می‌گیرد. کشاورزان ساحل نشین کویر، ساقهٔ این گیاه را می‌زنند و در شکاف آن تخم هندوانه می‌نشانند. بوته‌هایی که از آن بر می‌آید، پر طراوت و شاداب می‌شود، و بری شیرین و خوب می‌آورد؛ مراقبت و رسیدگی چندانی هم نمی‌طلبد.

شیء مردم‌شناسی، از جهاتی به این گیاه می‌ماند. در عرصهٔ حیات، در زمان ما، با ما و در زندگی جاری ما حضور دارد، همچنان که آن گیاه بر پهنهٔ خاک. اما آب حیات و جوهر وجودش را از لایه‌های زیرین فرهنگ و از لایه لایهٔ فرهنگهای دوره‌ها و زمانهایی، که هر کدام روزگاری عرصهٔ وجود و محیط زندگیش بوده‌اند، می‌گیرد. از هر یک نشانی بر چهره دارد؛ صاحب هویت فرهنگی است، و به گمانم این بارزترین خصوصیت شیء مردم‌شناسی باشد. ما نیز اگر مانند آن کشاورز ساحل نشین کویر، که خاک و گیاهش را می‌شناسد، این فرهنگ و شیء را بشناسیم، هر چه بر این پایه بنشانیم، بهین باروبری از آن بر خواهیم داشت.

از مقدمه بگذریم، مثال بود و به اصطلاح مثال رکن استدلال نیست. ببینیم شیء مردم‌شناسی چیست؟ راستی اینکه، ما در زندگی چیزی به نام «شیء مردم‌شناسی» نداریم، بلکه بر آن دسته از اشیای سنتی که در جریان پژوهشهای مردم‌شناسی مورد بررسی قرار می‌گیرند، این نام را نهاده‌ایم. و امروزه اصطلاح شده و مفهوم و معنای معینی پیدا کرده است و به عبارت دیگر غلط مصطلحی است که جا افتاده و تغییر آن جایز نیست. پس، شیء مردم‌شناسی، شیئی است که در جریان پژوهش مردم‌شناسی، مورد بررسی قرار می‌گیرد.

بنا بر این باید به سراغ «مردم‌شناسی» برویم و ببینیم مردم‌شناسی چیست؟ برای مردم‌شناسی تعاریف بسیار

خیمه

و عروسکهای خیمه شب بازی

اگرچه هنوز دست خیمه شب بازی می‌گرداندشان؛ اما تا سالیانی پیش سرگرمی سنتی و دلنشین مردم بودند؛ نمایش سنتی، چهره‌های آشنا، و زیان دل مردم بودند، آن روزگار مردم در آنها هنر را جستجو نمی‌کردند، زندگی را در آنها می‌دیدند. عروسکها اگر بخواهند موزه نشین باشند، غرفه‌های موزه‌های مردم‌شناسی، بار دیگر همراه با اشیای زندگی در متن زندگی می‌نشانندشان. هویت فرهنگیشان را می‌نمایاند و خود جلوه‌گاه هویت فرهنگی می‌شوند.

مجموعه این عروسکها توسط نگارنده در جریان پژوهش مردم‌شناسی در تهران خریداری شده سپس به نمایشگاه مردم‌شناسی کرمان انتقال یافت و اکنون در اختیار مرکز نمایشهای سنتی تالار وحدتند.

قلمرو مکانی

مطالعه مردم‌شناسی، از جهت گستره جغرافیایی و مکانی، محدودیتی جز این ندارد، که باید در محدوده حیات انسانی باشد، چرا که فرهنگ، یعنی موضوع مطالعه مردم‌شناسی، همزاد حیات انسانی است. و بنا براین هر جا حیات انسانی وجود دارد، آنجا عرصه مطالعه مردم‌شناسی است.

قلمرو زمانی

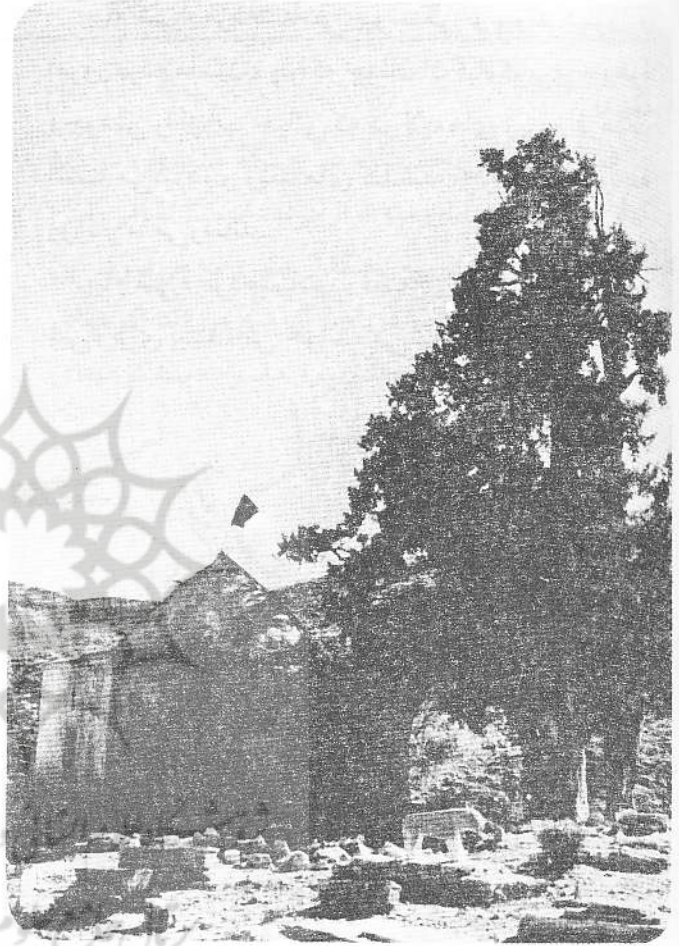
از نظر زمانی، محور مطالعه مردم‌شناسی، جامعه زنده و عصر حاضر است، اما برای ریشه‌یابی عناصر فرهنگی، به جستجوی تاریخی نیز می‌پردازد. در واقع مردم‌شناسی آن عناصر فرهنگ را مطالعه می‌کند، که ریشه در

محیط زیست (محیط زیست طبیعی و اقلیمی)، با سایر انسانها (محیط زیست اجتماعی) و نیز با ماورای طبیعت، یعنی با آنچه که در ذهن او به جهانی و رای این جهان مادی مربوط می‌شود، مورد مطالعه قرار می‌دهد. انسان در این ابعاد سه‌گانه ارتباط خود، که محورهای اصلی شکل‌گیری فرهنگند، آثاری اعم از جسمی و رفتاری پدید می‌آورد، که در این آثار، او (انسان) و رابطه‌هایش تجلی می‌کنند. فرهنگ به یک معنا، مجموعه همین آثار است و بنا براین موضوع مردم‌شناسی، چند و چون حضور آنها در زندگی انسان و نیز کیفیت حضور انسان در آنهاست؛ و به این معنا، مردم‌شناسی علم مطالعه فرهنگ است.

تاریخ دارند، اما حیاتشان تا زمان حاضر تداوم یافته است.^۱
اشیای مردم‌شناسی را با معیارهایی برگرفته از آنچه
گفته شد، می‌سنجیم. بنابراین:

نخستین معیاری که شیء مردم‌شناسی را از دیگر اشیا
متمایز می‌کند، تعلق آن به جامعه و فرهنگ زنده و جاری
است. اما همه اشیایی که در کار و زندگی مردم وجود

شیر سنگی، در گورستانی در «تنگ کنگان» نزدیک «میمند» فارس.
نیت نهادن شیر سنگی بر سنگ گور از دیرباز تا یکی دو دهه پیش
در بسیاری از نقاط ایران معمول بود، و هنوز هم آخرین این
شیرها بر گورهای صاحبان خویش نشان از پهلوانی و جوانمردی
و یا اقتدار آنها دارند؛ چنانکه شیر سنگی این عکس تا سال
۱۳۶۹ بر پا ایستاده بود. از امروزش خبر ندارم. اگر این شیرها
بخواهند موزه‌نشین شوند، زندگی آنها در موزه‌های مردم‌شناسی
آغاز دیگری خواهد داشت.

دارند، اگر چه مورد پژوهش قرار می‌گیرند، ولی همه
شیء مردم‌شناسی نیستند. چنین اشیایی باید
مشخصه‌های دیگری هم داشته باشند. دومین معیاری که
برای این تمایز داریم، سنتی بودن است. مثلاً وقتی در
مورد کتابت و تعلیم تحقیق می‌کنیم، همه وسایلی که در
این مورد به کار می‌آیند یا در همین عصر و تا سالهایی
پیشتر مورد استفاده بوده‌اند، اعم از انواع قلم، «قلم-
تراش»، «قطزن»، «قلمدان»، «دوات»، «لوح» و غیره،
مورد بررسی قرار می‌گیرند؛ همچنین وسایل جدید
مانند خودکار، خودنویس، ماشین تحریر و مانند اینها نیز
از جهت تحولی که ایجاد کرده‌اند و نیز از جهات دیگر
مطالعه می‌شوند، اما این اشیا در کنار لوح و قلم و قلم-
تراش و جز آن، در غرفه‌های موزه‌های مردم‌شناسی قرار
نمی‌گیرند. همچنین است در مورد ابزارها و وسایل
سنتی کشاورزی، در قیاس با تراکتور و سایر وسایل
جدید. شیء مردم‌شناسی به لحاظ همین دو ممیزه،
یعنی حضور در عرصه کار و زندگی و سنتی بودن، برای
مردمی که به موزه‌ها می‌آیند، چهره‌ای آشنا، دلنشین و
خاطره‌انگیز است. چنین است که در موزه‌های
مردم‌شناسی گاهی بازدیدکنندگان به جای موزه‌داران و
راهنمایان موزه‌ها به توضیح اشیا می‌پردازند. بسیاری
از اشیا مردم‌شناسی ممکن است دیر زمانی پیش،
ساخته شده باشند، مثل برخی علامتهای دسته‌گردانی
که سه چهار قرن از زمان ساخته شدنشان می‌گذرد، اما
چون هنوز به کار برده می‌شوند و نقش خود را حفظ
کرده‌اند، در شمار اشیای مردم‌شناسی قرار می‌گیرند.

سومین معیار برای تمیز شیء مردم‌شناسی این است که به
معنای نوع آن، حاصل ابداع و ابتکار شخصی و منحصر به
فرد نیست و در جامعه عمومیت دارد.
مشخصه دیگر این اشیا، یا چهارمین معیار تشخیص،

۱ - مردم‌شناسی تاریخی و بررسی مردم‌شناسی یک مقطع معین
تاریخی و اشیاء مربوط به آن گونه پژوهش، موضوع بحث جداگانه‌ای
است.

این است که شیء باید در جریان کار و در گذر زندگی صیقل خورده باشد. شیء بازسازی شده از روی نمونه، قابلیت قرارگیری در غرفه‌های موزه‌های مردم‌شناسی را ندارد، مگر در مواردی که امکان تهیه و در اختیار داشتن اصل شیء را نداشته باشیم، یا در نمونه‌سازی کوچک، نشان دادن فن و روش کار (تکنیک) مورد نظر باشد. در مواردی هم که ناچار به بازسازی می‌شویم، باید بازسازی بر مبنای مشخصه‌های مبتنی بر اسناد و مدارک پژوهشی باشد.

پیام شیء مردم‌شناسی

شیء مردم‌شناسی، فرایند تطور و تحول عنصر یا شاخه‌ای از فرهنگ را در خود متجلی می‌کند. پیام شیء مردم‌شناسی، در واقع، معنای فرهنگی آن است. شیء

در جریان فعالیت‌های انسان، پدید می‌آید، و در متن کار، مراسم، بازی و رفتارهای دیگر می‌نشیند و آنها را در خود متبلور می‌کند؛ به این لحاظ در موارد بسیاری، شناخت از گذر شیء حاصل می‌شود. شیء مردم‌شناسی خصوصیات فرهنگی یک مقطع زمانی و یا یک حوزه جغرافیایی را بیان می‌کند، و یا بیان حلقه‌ای از مجموعه جریان فرهنگ و تمدن است.

پیام شیء مردم‌شناسی پیوستگی و پیوند دیروز و امروز مردم ماست، چرا که چونان آن گیاه‌کوبی جوهره وجودش را از آب حیاتی که در لایه‌های زیرین فرهنگ است می‌گیرد، و رشته‌های گذشته از زمانها آن را به روزگار ما می‌رساند.

پیام شیء مردم‌شناسی، قصه‌ای است که در وجود شیء برای بیننده‌اش خوانده می‌شود.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی